
2. "להטיל אחריות של ממש על מספר רב של נערים"

הטיול על פי שיטת הצופיות של באדן פאול, 1907

הצופיות כשיטת חינוך התפתחה באותן השנים של תנועת המשוטטים, והיא אומצה לימים בידי תנועות הנוער הציוניות, כפי שיתואר בהמשך. על כן נכון להציב את יסודות הטיול הצופי ואת מרכיביו כבסיס לניתוח הטיולים שיוצגו בפרקים הבאים. יסודות אלה נהגו בידי מייסד הצופיות – רוברט באדן פאול.

באדן פאול מזכיר בזיכרונותיו טיולים שערך עם אחיו הבוגרים ממנו, בהיותו נער צעיר. אחד מהם היה טיול שייט ארוך במיוחד, חוצה אנגליה, מביתם בלונדון לבית הקיט של המשפחה בלנדוגו שבווילס:

מלונדון לוויילס בסירת בד מתקפלת
רכשנו סירה מתקפלת. בין שאר הטיולים, שלושה מאיתנו [האחים] ערכנו מסע בסירה מלונדון, רחוק ככל שניתן היה לחתור במעלה נהר התמזה. די מהר עלינו בגבעות צ'לטון, מקום בו לא עברה סירה לפנינו. לקחנו איתנו ערכת בישול, אוהל ושמיכות, וחנינו בלילות בחוץ. אספקה של מזון השגנו מחוות וכפרים שעברנו בדרך, וכן דגנו דגים מהנהר. כשהגענו למקורותיו של הנהר סחבנו את הסירה

מעבר לקו פרשת המים, והשקנו אותה חזרה ביובל היורד מערבה, ולאחר מרחק לא רב מתלכד לנהר אבון. התקדמנו דרך הערים בת' ובריסטול, בחתירה, במפרש, במשיכה או בגרירה, לפי תנאי השטח, עד שהגענו למפרץ הרחב של נהר סברן.

חצינו את המפרץ בעזרת מפרש, בסירת הבר הקטנה, ולבסוף הגענו בשלום לצ'פסטאון שבגדה הנגדית. מכאן שטנו במעלה הזרם של נהר וואי, דרך נופים יפים, לביתנו שבווילס ליד לנדוגו. מלונדון לוויילס, כמעט כל הדרך בשייט, עם המון הרפתקאות והרבה הנאה.¹

הרפתקאות והנאה

רוברט סטפנסון באדן פאול, שבמשפחתו נקרא בשם החיבה סטפ או סטא, נולד באנגליה בשנת 1857. היו לו ארבעה אחים גדולים ממנו בעשור, אחד מהם נפטר בצעירותו, ואח ואחות צעירים ממנו. בהיותו בן שלוש נפטר גם אביו. החל מגיל עשר לערך צירפו אותו אחיו הבוגרים לטיולים בסופי שבוע ובחופשות. זיכרונותיו מאחד הטיולים עובדו לסיפור, וממנו ניתן ללמוד על טיבן של ההרפתקאות וההנאה שהוזכרו בציטוט הקודם:

כאשר הם עצרו בחורשה המבודדת סטא התקשה להסתיר את התרגשותו, כאשר שלושת אחיו התכוננו לצוד משהו

1 Mario Sica (ed.), *Playing the Game, A Baden-Powell Compendium*, Macmillan, 2007. p. 37. תורגם מאנגלית, כאן ובמקורות הבאים, בידי המחבר (ג.ג.). הטיול מוזכר בנוסח שונה גם בספר: באדן פאול, צופיות לבני הנעורים, הוצאת ההסתדרות הציונית, 1963. עמוד 43.

לארוחת הערב. במהלך היום הם אכלו ארוחה קלה בלבד, לחם וחמאה שהביאו איתם, אולם עכשיו הגיע הזמן לארוחה של ממש.

"אתה תלך עם ג'ורג' לדוג כמה דגים" ציווה וורנינגטון, כביכול לדוג דגים היה דבר פשוט כמו לבקש מהחנווני במכולת כמה קילוגרם של סוכר. "פרנק ואני ננסה לצוד ארנבת או פסיון".

השמש החלה לרדת לאופק מערב כאשר סטא וג'ורג' מצאו מקום נוח בגדת הנחל שם זורם הנחל לאיטו. ג'ורג' קשר פיתיון לחוטים והם זרקו אותם אל המים. המצופים נחו על פני המים, כשסטא מביט בהם בדריכות. סטא היה להוט להוכיח לאחיו שהוא מתאים להיות שותף לטיולים. לפתע המצוף רעד.

"משוך, סטא" אמר ג'ורג' במהירות, אולם הפקודה לא הייתה נחוצה. התנועה הקלה הראשונה של המצוף הייתה כשחרור הדק של רובה. עיניו של האח הצעיר ברקו בהתרגשות כאשר הדג הראשון, מתוך תריסר שעור ייתפסו, היה מונח על הגדה.

[...]

בזמן שסטא ניקה את הדגים ורחץ אותם במי מעיין קטן שנבע בין השרכים, ג'ורג' כבר הבעיר אש במדורה. להבנתו של סטא האש הייתה קטנה מדי. היו שם בסביבה עצים יבשים רבים, שיכלו להבעיר מדורה של ממש. כבדרך אגב הוא רמז שבישול הדגים יהיה מהיר יותר אם האש תהיה חזקה יותר, אולם ג'ורג' הניד את ראשו: "אתה חייב אש קטנה. להבה אדומה וקטנה שהיא כה חמה שאינה מעלה עשן. אתה לא רוצה לקלקל את טעם הדגים עם עשן, הלא כן?"

"לא" הסכים סטא, והביט באחיו, ששיפד כל דג בקצהו של ענף מחודר. הוא דחף צד אחד של הענף אל תוך הדשא

בזווית, כך שהדג יכול היה להתבשל בחום מעל המדורה מבלי שהשיפור עצמו יידלק.

"בשביל מה חתכת את העשבים סביב המדורה?" שאל סטא, כשהוא מצביע על המדורה שבערה על האדמה החשופה.

ג'ורג' הסתכל אל אחיו בחיוך. "ראשית, האדמה יבשה. אם היינו מניחים את האש על גבי העשב היינו עלולים לגרום לשריפה, שהייתה מתפשטת סביב ושורפת את כל היער. לא חשבת על זה? הסיבה השנייה – כאשר נמשיך בדרכנו מחר בבוקר אנחנו לא רוצים להשאיר מאחורינו ערמה מכוערת של אפר מת. אחרי הכול, קרחת היער הזאת הייתה יפה ובלתי מופרעת כאשר הגענו לכאן".

"אכן כן" הסכים סטא.

"ואנחנו חייבים להשאיר אותה בלתי מופרעת", הוסיף ג'ורג'. "לכן, כשנסיים, אנחנו פשוט נשפוך מים על האפר, נפזר אותו סביב ונניח עליו את העשבים שחתכתי. בתוך כמה ימים הצמחייה תתאושש ואיש לא יוכל לדעת שכאן הייתה שריפה. אולי למעט העובדה שהעשב שיצמח כאן יהיה ירוק יותר מסביבתו. שהרי אפר העצים עשיר בחנקן, והחנקן הוא כדשן לצמחים".²

הכשרה צבאית – מתרגולות למוכנות

בגיל 19 התגייס בארן פאול לצבא האנגלי, לקריירה צבאית בת 44 שנים שבמהלכה התקדם בסולם הדרגות בחיל המשלוח האנגלי בהודו ובאפריקה.

ההכשרה הבסיסית, הטירונות, של חיילים באותה עת הייתה מבוססת על שינון תרגולות. זאת הייתה שיטה שפותחה בצבא הולנד סביב שנת 1600.³ הרעיון היה לאמן חיילים שיתפקדו בשדה הקרב כמכונות, מבלי שהפחד והמהומה ישפיעו עליהם. לשם כך פירקו את פעולות היסוד של החייל, כגון טעינת הרובה והירי, לסדרה של פעולות משנה פשוטות: הרם יד, הוצא כדור וכדומה, ולכל פעולה נתנו שם קצר. בעת האימון המפקד היה קורא את הפקודות על פי הסדר, והחיילים היו מבצעים שוב ושוב את סדרת הפעולות. בזכות הצבא המאומן באופן מכני זכתה הולנד בעצמאותה – ורעיון התרגולות קיים עד היום באימון החיילים בצבאות העולם, גם בצה"ל.

באדן פאול הגה רעיון הפוך בתכלית. להבנתו, בשדה הקרב מתרחשים אירועים בלתי צפויים אשר אליהם חייבים החיילים להגיב בצורה נכונה. לכן, על החיילים להיות מאומנים בניתוח המצב ובפתרון בעיות, ולא לשנן פתרונות שנכתבו מראש על סמך ניסיון קודם. למשל, מה יקרה אם מפקדו של חייל נפצע ואין מי שיורה לו מה לעשות? במקרה כזה מצופה מהחייל שיבחין במצב החדש שנוצר, יקבל על עצמו אחריות לפתרון המצב, יציע דרכי פעולה אפשריות, יבחן את התנאים והאמצעים העומדים לרשותו, יבחר בדרך הפעולה המתאימה ויבצע את הנדרש.

באדן פאול הבין שכדי שהחייל יאמץ לעצמו את העצמאות התפקודית המתוארת עליו לתרגל אותה במהלך האימונים. כבסיס לתכנית האימון שלו לחיילים בחר באדן פאול בתפקיד הצופה – scout. היה זה מקצוע צבאי שמוכר כיום בשם מודיעין שדה או חיל איסוף קרבי. חיילים אלה נשלחו ממחנות הצבא הקדמיים אל קווי החזית ונדרשו לחזור עם מידע עדכני בדבר כוחות האויב ותנועותיו. לשם כך היה עליהם לנווט את דרכם, לפעול כך שלא יתגלו, להסיק מידע מתוך התצפיות ולחזור לבסיסם בשלום. בתוך כך היה עליהם

לדאוג לעצמם למזון ולשתייה, למחסות לינה, להתגבר על מכשולי טבע, לטפל בעצמם אם נפצעו וכדומה.

במילים אחרות, לוחמי המודיעין הקרבי (הצופים, כפי שנקראו אז) נדרשו במהות תפקידם להתמודד עם הבלתי צפוי. על כן על כל החיילים, ללא קשר לתפקיד שיבצעו במהלך שירותם הצבאי, לעבור אימון יסוד בצופיות. את תכניתו להכשרת החיילים ניסח בשנת 1899 בספר "עזרה לצופיות" (Aids to Scouting). וכך העיד:

כתבתי חוברת בשם "עזרה לצופיות" לחיילים. החוברת לימדה אותם "הבחנה" (observation), או כיצד לעקוב, וכן היא לימדה אותם "הסקה" (deduction) או כיצד לקרוא את המידע הקיים בעקבות.⁴

שני מרכיבים אלה, הבחנה והסקה, הם למעשה היסודות של המודל לפתרון בעיות. באדן פאול קבע גם את הסיסמה: היה נכון (Be Prepared), שניתן לייחס לה מספר משמעויות: מוכן במובן "מסכים" לקבל על עצמך את האחריות לתפקד במסגרת הקבוצה או החברה שבה אתה פועל; מוכן במובן "ערני" או "דרוך", לשים לב למה שקורה ולהגיב לדברים; ומוכן במובן "מיומן" או "מוכשר" לבצע את מה שנדרש לבצע.

הצופיות כבית ספר לאזרחות

עד כאן היו רעיונותיו של באדן פאול תחומים למסגרת הצבאית. הם שימשו להכשרת חיילים שיהיו מיומנים בשיטה לפתרון בעיות במצבים משתנים, ולא רק בשינון פתרונות מוכתבים.

4 Be prepared, An Interview with Baden-Powell by the "Listener" Magazine in 1937. מופיע באתר: pinetreeweb.com.

למשימות שהוגדרו מראש. השלב הבא בהתפתחות תכניתו היה בעת מפגשו עם בני הנוער. היה זה במהלך מלחמת הבורים השנייה, שבה נקלע הצבא שתחת פיקודו למצור של צבא זולו סביב העיר מאפקינג בדרום אפריקה. תושבי העיר וחיליו של באדן פאול עמדו במצור ממושך של 217 ימים, ובסופו של דבר ניצחו את אויביהם. במסגרת הצבא שעליו פיקד פעלו גם יחידות נערים, מתחת לגיל 15, בהצלחה רבה. מפגש זה עם הנערים הלהיב את באדן פאול:

הילד הוא אדם גמור, אם כי כתפיו עדיין קטנות, חסר לו הניסיון של המבוגר וחסרות לו הידיעות. אולם אם תוטל עליו אחריות במנות המתאימות, כשיהיה התפקיד מובן לו ובייחוד כשירמה למלאכה שעושים המבוגרים ייגש לבצע אותו בהתלהבות גדולה. ועוד – בילד יש לנהוג יחס של כבוד, ולהראות לו שסומכים עליו. אז מתעלה הילד בעיני עצמו ומתנהג במלוא האחריות ובכבוד ראש, כאילו היה אדם מבוגר.⁵

בשנת 1906 סיים באדן פאול את שירותו הצבאי וחזר לאנגליה. הוא מצא שחוכרת ההדרכה הצבאית שכתב ("עזרה לצופיות") הופצה בקרב מחנכים אזרחים ושימשה אותם לארגון משחקי צופיות לבני הנוער. באוגוסט 1907 ערך באדן פאול מחנה צופי ראשון לקבוצה של 22 נערים באי בראונסי שבדרום אנגליה. בעקבותיו שכתב את ספרו הצבאי תוך התאמה לחינוך אזרחי. הספר נקרא: "צופיות לבני הנעורים – ספר כיס של הוראות לאזרחות הטובה באמצעות מיומנויות השדה".

מכאן ואילך נפוצה שיטתו החינוכית בכל העולם. ההצלחה הייתה עצומה וכבר בשנת 1922, במפקד התנועת הראשון, היו

5 יוסף מיוחס, צופיות שיטת חינוך לנוער, הוצאת שעלים, תשי"ז. עמוד 24.

רוברט באדן פאול במחנה
הצופים הראשון שערך,
באוגוסט 1907 באי בראונסי.
(תמונה חופשית, ויקיפדיה:
ROBERT BADEN POWELL)

למעלה ממיליון נערים ונערות חברים בתנועת הצופים, ב־31
מדינות.

בעת ההסבה של תכנית האימון הצבאית לתכנית חינוכית לילדים
שינה באדן פאול את המטרה, אך לא את השיטה. באדן פאול הבין
שאותם תרגילים שנועדו לאמן את החייל להיות "מוכן", למלוא
המשמעות שהוצגה לעיל, מתאימים גם לאימון הילדים להיות
"מוכנים" לתפקידם כאזרחים בחברה. וביתר פירוט: להכיר בכך
שיש להם אחריות ותפקיד במסגרת החברה שבה הם חיים, להיות
ערניים למה שקורה סביבם, לזהות את הצרכים (מה שצריך לעשות)

ואת האמצעים העומדים לרשותם, לבחור בדרך הפעולה המתאימה ולבצע את מה שראוי לבצע.

מבחינת התפקוד של הפרט, והיותו "נכון" לתפקד בחברה, אין הבדל בין חייל המתקיף את מחנה האויב לבין נער המתנדב לסייע לקשישים בביתם. ועל כן, לפי באדן פאול, הצופיות היא בית ספר לאזרחות. היא מפתחת את תכונות האופי ואת היכולות של היחיד, כדי שיוכל לשרת בנאמנות את החברה:

הצופיות, בתמצית, היא בית ספר לאזרחות באמצעות מיומנויות שדה. [...] המטרה של האימון בצופיות היא להחליף את העצמי (self) בשירות החברתי (service), להפוך כל אחד מהנערים ליעיל, מבחינה פיזית ונפשית, עם המטרה של שימוש ביעילות זו לשירות הקהילה. אינני מתכוון בכך רק לשירות בצבא; אלא אני מתכוון לרעיון של שירות למען עמיתיהם בני האדם.⁶

הטיול הצופי – קבוצה ומשימות משחק

כאן אנו חוזרים אל הטיול הצופי. תכנית ההדרכה הצופית, כפי שנוסחה בידי באדן פאול, כוללת שני מרכיבים פשוטים להפעלה, והם הקבוצה והמשחק.

בקבוצה הצופית יש מספר קטן של חברים, וזאת כדי שכל אחד מהם יוכל להביא את עצמו לביטוי. בקבוצות גדולות מאוד רק לחלק מהחניכים יהיה תפקיד, ורוב הילדים יתנהלו מבלי שיהיה להם מניע של ממש למעורבות ישירה. בקבוצה הקטנה כל חניך

6 מתוך הקדמת המחבר למדורה מאוחרת (ללא תאריך) של הספר: Baden Powell, *Scouting For Boys*.

נדרש לתפקיד כלשהו, ובדרך זאת הוא מתרגל את הנכונות לקבל על עצמו תפקיד ומשימה. זה קורה בדרך טבעית, שכן קבוצה קטנה תתקשה לתפקד ללא הירתמות של כל אחת ואחד מהחברים.

בכל קבוצה יש שישה עד שמונה נערים. המטרה העיקרית של שיטת הקבוצה – להטיל אחריות של ממש על מספר רב של נערים. שיטת הקבוצה נוטעת בלב הצעיר את ההכרה שמוטלת עליו, כפרט, אחריות לגורלה של הקבוצה כולה. שיטת הקבוצה מעניקה לצופה את ההרגשה שקולו נשמע ובדעתו מתחשבים בניהול פעולות הגדוד כולו. (עמוד 21)⁷

הקבוצה היא רב-גילאית והטרוגנית, כדי לאפשר מפגש בין שונים כך שלכל אחד תרומה פוטנציאלית ייחודית. הקבוצה הבודדת, והגדוד המאחד מספר קבוצות, מתנהלים באמצעות הנהגה עצמית של הנערים, תחת הגדרת תפקידים ואחריות. למעשה, הקבוצה היא זעיר-אנפין של החברה הבוגרת. הרציונל החינוכי הוא שהיחיד הצעיר יתרגל את עצמו בפעילות הקבוצתית, יתרגל לקחת אחריות לתפקודה של הקבוצה, ובסופו של דבר, כבוגר, יעתיק התנהגות זו לתפקודו במסגרת החברה הבוגרת.

המרכיב השני הוא המשימה המשחקית. המשחק הצופי נועד להעמיד את היחיד, במסגרת קבוצתו, במשימות שונות. במקור היו אלו ברובן משימות שדה, אם כי ניתן לבחור בכל משימה המעמידה אתגר בפני הקבוצה. הדגש אינו בלימוד התוכן של המשחק – למשל, כיצד להקים מחנה – אלא דווקא בהליך פתרון הבעיות שנוקטים הצופים

7 ציטוט זה והבאים מתוך: באדן פאול, צופיות לבני הנעורים, תרגום לעברית הלל ברזל, הוצאת ההסתדרות הציונית, 1963.

בשעת התמודדות עם אתגר המשחק. ההתמודדות המשחקית כוללת נכונות ראשונית לקראת האתגר, התכונות חוקרת של התנאים, הסקת מסקנות לגבי דרך הפעולה הנכונה, וביצוע הפעולה הנדרשת באומץ, בסבלנות ובהתמדה. במהלכים אלה מתרחשת ההתחנכות. הנה בלשונו של באדן פאול:

צופה ותיק אינו אובד עצות בפני קשיים, או מצבים בלתי נוחים. (שם, עמוד 67)

יש לטפח את כושר ההסתכלות. צופה ראוי לשמו מתבונן בזוטות ומבחין באלה הסימנים שאדם שאינו צופה עובר עליהם בלא שים לב. (עמוד 85)

לאחר שהצופה למד להבחין בין סימנים, עליו לצרף את הפרטים ולהבין את המשמעות הגנוזה בהם ולהסיק מסקנות. (עמוד 101)

לעולם אל תאמר "מת אני" כל עוד חי אתה. לכן דרושים לך עוז רוח, אורך רוח וכוח – כוח סבילות. (עמוד 122)

המשימות הן משחקיות, שהרי שבדרך כלל ניתן לפתור את הבעיה הניצבת בפני החניכים באמצעים חיצוניים. כך למשל, בטיול הצופי מנווטת הקבוצה את דרכה – אולם ניתן ללכת בשביל משולט, או לשכור את שירותיו של מורה דרך שיעשה זאת במקום החניכים. בטיול הצופי מבשלים החניכים את ארוחותיהם – אולם ניתן גם כאן לשכור שירותי הסעדה ולהביא לטיול מזון מוכן. וכך הלאה. ככל שירכו המשימות בטיול, גם אם הן משחקיות ולא הכרחיות, כך יתרגלו החניכים עוד ועוד את "מוכנותם" לקחת על עצמם תפקיד ולבצע אותו. עד אשר "יהיו נכונים" לתפקד כאזרחים תורמים בחברה הבוגרת.

השיטה הצופית – הקבוצה והמשחק – מאפשרת התנסות עצמית ופעלתנות, ובתוך כך גם הנאה. כל עוד פתרון המשחק יינתן כהסבר בידי מדריך או מבוגר מנוסה לא תתרחש הלמידה הרצויה של פיתוח תכונות אישיות בשירות הקבוצה. החינוך האזרחי, לשיטתו של באדן פאול, מתנהל מתוך פעולה, המתרגלת את היחיד להתנהגות החברתית הרצויה. אין כאן הטפה או הטלת מרות. הנערים עצמם, מתוך התנסות משחקית-קבוצתית, מטפחים את ערכם העצמי ואת נכונותם לפעול למען החברה.

הטיול הצופי הלכה למעשה

אם נחזור אל דוגמאות הטיול שהובאו בראש הפרק, נוכל לזהות את עוצמתו של הטיול הצופי ואת הסיבות להתפשטות השיטה הצופית בכל העולם. בטיול, מעצם השהות בחיק הטבע, נדרשים המטיילים למשימות ולארגונים רבים: הם אכן צריכים לנווט את דרכם, לאכול, להבעיר מדורה וכדומה.

כלומר, המשימות המשחקיות אינן מאולצות, אלא הן עונות על צורך של ממש. אפשר אפילו לומר שהן מהוות אתגר קיומי, מנקודת המבט של המטיילים בטיול. כמו כן, מסגרת הקבוצה הקטנה אכן מעניקה לכל אחד הזדמנות לתרום מיכולתו ולהרגיש נחוץ. זאת הסיבה שהחניכים נהנים – כי הם רואים ברכה בעמלם. למשל, הם מבשלים ארוחה בתנאי שדה – ויוצאים מסופקים גם מההצלחה במשימה, ברמה האישית והקבוצתית, וגם מהמזון המשיביע.

יתרה מזאת, המיומנות שלהם בביצוע המטלות השונות משתפרת מטיול לטיול, ולו משום שהם עושים את הדברים שוב ושוב. כך, בכל טיול נוסף הם חווים חוויות חדשות של הצלחה וסיפוק. המדורה שהם הבעירו מסודרת יותר, מחממת יותר, נדלקה בפחות מאמץ וכדומה.

כך גם במישור החברתי – עם כל טיול מתחזקת ההיכרות ההדדית, וכל אחד מהחניכים בקבוצה מוצא את מקומו. החניכים יודעים מה ניתן לצפות מחבריהם – מי יעזור להם בטיפוס על סלע, ומי יעודד את רוחם בשירה או בדיחה. וכל זה נכון כל עוד נשמרת השיטה הצופית: קבוצה קטנה המקנה תפקיד, ומשימות אתגר הנתפסות כקיומיות בתנאי השדה.